

Tverin Karjalassa itkuvirsien taito oli jokaisen naisen kunnia-asia

Seuraava artikkeli on lyhennelmä esitelmästä, jonka edesmennyt professori Lauri Honko piti Tverinkarjalaisten ystävä ry:n vuosikokouksessa Karjalatalossa Helsingissä 29. p:nä maaliskuuta 1998. – Professori Honko kuoli 15.7.2002.

Sodanjälkeisen ajan suomalais-neuvostoliittolaiset yhteistyöprojektit alkoivat 1950-luvulla. Suomalaisen kielen ja perinteentutkijoiden toive n:o 1 oli kenttätyö, pääsy alueille, jotka olivat pitkään olleet suljettuja.

Osallistuin 1970-luvulta lähtien Suomen ja Neuvostoliiton väliseen tieteellis-teknilliseen yhteistoiminta-komiteaan ja sen Kansanrunouden ja kirjallisuuden työryhmään, 1980-luvulla puheenjohtajana. Yksi tärkeimmistä yhteistyökohteista oli itkuvirret. Miksi juuri ne? Syitä:

Uusi tekniikka mahdollisti 1950-luvulta lähtien korkealaatuisen tallennuksen; nauhurin merkitys oli ja on edelleen tämän lajin tutkimuksessa suuri.

Itkuvirsirunous oli vielä elävää perinnettä (toisin kuin kalevalamittainen runous); se oli jopa kokenut renessanssin sodan murheiden keskellä (sama ilmiö todettiin venäläisessä itkuperinteessä).

Itkuvirsien levinneisyys oli laaja kattaen lähes koko ortodoksisen karjalaisalueen (toisin kuin kalevalamittaisen runouden kohdalla oli laita); Vienan,

Lauri Honko ja Pertti Virtaranta puhuttavat Broninan kyläraitilla elopellolta palailevaa naista. (kuva: SKS KRA/Helmi Virtaranta 1958).

Aunuksen ja Tverin itkut olivat säilyneet parhaiten. Vepsä oli valitettavasti suljettu edelleenkin (paitsi karjalaisille ja virolaisille tutkijoille). Inkeri oli ongelmallinen rajun demografisen muutoksen ja perinteen pirstoutumisen vuoksi. Setumaa taas oli astetta parempi kohde etenkin virolaisille tutkijoille.

Oli mahdollista luoda työnjako karjalaisten, virolaisten ja suomalaisten itkuvirsistä kiinnostuneiden tutkijoiden välille.

Työ voitiin ajatella osaksi laajaa itämerensuomalaista itkuvirsitutkimusta, johon osallistui karjalaisia, suomalaisia, virolaisia ja myöhemmin myös venäläisiä tutkijoita, siis varsin sovelias yhteistyöhanke, jonka edistymistä voitiin seurata esim. niissä itämerensuomalaisen filologian symposiumeissa, joita yhteistoimintakomitean toimesta tavan takaa järjestettiin eri maissa. Myös fennougriстикongresseissa itkuvirret so-

pivat osateemaksi, koska tätä runolaatua tavattiin runsain määrin mm. mordvalaisilla, komella ja unkarilaisilla. Venäläisen itkuvirsiperinteen olemassaolo taas mahdollisti alueellisen näkökulman: voitiin vertailla naapurien eri kielisiä mutta poeettisesti ja kontekstuaalisesti lähisukuisia perinteitä.

Minulle itkuvirsitutkimuksesta tuli elämänikäinen harrastus, jossa voi erottaa ainakin viisi päävaihetta.

1. vaihe oli se, kun pääsin nuorena maisterina Pertti ja Helmi Virtarannan mukana Tverin Karjalaan vuonna 1958 erityistehtävänäni itkuvirsien kerääminen ääninauhaan. Olin silloin akateemikko Martti Haavion assistentti, ja idea oli hänen. Tverinkarjalaisista itkuvirsistä tuli minulle todellinen kenttätyön korkeakoulu, joka vaikutti syvällisesti siihen, minäkalainen tutkija minusta tuli. Myöhemminkin ja aivan muistisitehtävissä Tverin koke-

mukset ovat toistuvasti vaikuttaneet tutkimusaiheiden valintoihini.

2. vaihe oli vuonna 1962 saamani tehtävä kirjoittaa itkuvirsistä luku Suomen kirjallisuuden -teoksen ensimmäiseen osaan. Tein työn seuraavana vuonna Los Angelesissa ollessani Kalifornian yliopiston vieraillevana apulaisprofessorina mukaan ottamieni aineskopioiden ja tverinkarjalaisten kenttäkokeusten innoittamana. Paras itkuvirsiesimerkkini tuon arvoiteoksen lehdillä oli "itku toimistossa" eli 47-vuotiaan Hodarin Oudin jo aikoja sitten kuolleelle äidilleen Gnjezdovan kolhoosin toimistossa esittämä muistoitku, joka myöhemmin ilmestyi myös englannin kielellä. Se oli pitkään kansainvälisesti tunnetuin tveriläinen itkuvirsi.

3. vaihe harrastuksissani oli lukuisien yhteistyöhankeiden käynnistyminen 1960- ja 1970-luvuilla. Tärkein niistä oli Inkeristä kerättyjen itkuvirsien ko-

Maria Aleksejevna Beljajeva Tollmatsusta osoittautui erinomaisen taitavaksi itkijäksi. (kuva: KSS KRA/Pertti Virtaranta 1977).

konaiseditio ja kontekstisana-kirja yhdessä oppilaani Aili Nenolan ja inkeriläissyntyisen, Petroskoissa toimivan tutkijan Eino Kiurun kanssa. Aili Nenola on Helsingin yliopiston professori ja Kristiina-instituutin johtaja ja Eino Kiuru on ollut vastuunalaisissa tehtävissä Petroskoin Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutissa. Itkuvirsiin liittyvät kenttätöni suuntautuivat tässä vaiheessa mm. Aunukseen ja Laatokan Karjalaan, mutta pidin yhteyttä Tverissä keruuta jatkaviin tutkijoihin, erityisesti Virtarantoihin ja A. V. Punžinaan.

4. vaihe oli toimintani Suomen Akatemian tutkijaprofessorina vuodesta 1975 vuoteen 1978. Toteutin silloin jo pitkään hautomani suunnitelman tverinkarjalaisten itkuvirsien systemaattisesta kenttätöistä ja olin kolmena peräkkäisenä vuonna yli 4–5 viikkoa kunakin Tverin kylissä, tällä kertaa yksinäni enkä Virtarantojen kanssa, tosin ”oppaanani” usein petroskoilainen tutkija tai tiedealan virkamies. Saaliini vv. 1976–78 oli 101 ääninauhattua itkuvirsiä eri puolilta Tveria, varmaankin laajin kokoelma lajissaan.

5. vaihe on lähempänä nykypäivää. Toimiessani akateemiaprofessorina vuosina 1991–96 kenttätöitteni painopiste oli Etelä-Intian eepostutkimuksissa. Sen ohella olen kuitenkin valmistellut keräämiäni tverinkarjalaisten itkuvirsien julkaisemista. Petroskoilainen tutkija Aleksandra Stepanova, joka on yksi etevimmistä Karjalan tasavallan itkuvirsitutkijoista, on pyynnöstäni tarkastanut keräämiäni itkuvirsien litteraatiot ja laatinut suurimmasta osasta myös suomenkielisen käännöksen.

Tyydyin seuraavassa mainitsemaan muutamia seikkoja kenttätökokemuksistani ja esittelemään lyhyesti tutkimusnäkökulmaani.

Matka kesällä 1958 suunnautui Lihoslavljan piiriin, jossa asetuiimme piirin pohjoisosan keskuspaikkaan Tolmatsuun ja teimme sieltä retkiä muihin kyliin tai kutsumme sinne informanteja. Itkuvirsiä kertyi noin 50. Parhaat itkijät olivat Borusta ja Miitetsköistä, mutta myös Nazarovalta (Lomulta) ja Kolmodvorkoilta löytyi itkuja. Nämä kylät ovat eri puolilla piirin pohjoisosaa, joten perinne oli yleises-

ti vielä elossa. Karjalan kieli oli yleisessä käytössä, myös kouluisten kesken.

Itkijöistä jäi mieleen erityisesti 70-vuotias Anni Jefimovna Artomonovna Borun kylästä. Häneltä sain parikymmentä hääitkua ja hyviä rekryyttitukkuja. Miitetsköin 69-vuotias Akrusenja Ivanovna Siskova taas oli paras kuolinitkujen esittäjä. Gnjezdovalla jäi jo edellä mainittu Hodarin Oudin kuuluisa itku äidilleen lähes ainoaksi. Sen lisäksi hän tapaili antilaan virttä ja lauloi muutamia tsastuškoja. Kiintoisa oli mielialan vaihtelu, naurun ja itkun, kun tsastuška ja itku vuorottelivat. Nauhan kuuntelu herkisti hänet kyyneliin.

Matka touko-kesäkuussa 1976 oli tekemistäni laajin siinä mielessä, että pyrin saamaan kokonaiskuvaa itkuperinteen säilymisestä Tverin Karjalassa ja löytämään toisaalta parhaat säilymälalueet ja toisaalta ne alueet, joilta perinne oli jo väistynyt.

Parhaaksi tällä matkalla näkemäkseni säilymälalueeksi osoittautui Maksatiihan rajoni, lähellä Raameskin rajaa oleva Tretnan seutu ja idempänä Bezetskin rajan tuntumassa oleva

Kljutševaja, jossa sijaitsi 128 vuotta toiminnassa ollut ja yhä toimiva kirkko ja joka oli yhtenäisen, yli kymmenestä vahvasta karjalaiskylästä koostuvan alueen keskus.

Pohjoisessa ja koillisessa itkuperinne alkoi jo olla vanhusten muisteltujen varaissa eikä kunnan itkentänyttettä ollut juuri saatavissa. Tämän huomasi jo Maksatiihan pohjoisosassa, josta löytyi pieniä venäläisistä itkuvirsiperinteestä vaihteita saaneita itkuvirsisäirekkeitä. Vaikutelma vahvistui Tverin pohjoisrajalla Lesnojen rajonissa, jonka kylät saattoivat olla komeita mutta joissa kielten taitaminenkin oli jo rapistumassa.

Hyppäys Tverin koilliskulmalle Krasnyi Holmin ja Vesjogonskin rajoneihin antoi samantapaisen tuloksen: vaikka kieli oli suhteellisen hyvin säilynyt ja perinneaastattelu sujuu, oli itkutaitoisia vaikea löytää. Matkalla oli oppaanani A. V. Punžina. Matkan valokuvakokoelma on laaja.

Aloin jo tällä matkalla tajuta, että vaikka jokunen hyvä säilymälalue oli vielä käymättä (esimerkiksi Spiirovan rajoni ei kuulunut ohjelmaani),

oli aika siirtyä yleiskeruusta ja itkuvirsien levinneisyyden kartoituksesta itse itkukielen ja sen riittikontekstin tutkimukseen. Vähitellen alkoi kehkeytyä ajatus keskittymisestä muutamaa parhaaseen itkijään. Tällä matkalla heitä löytyi kaksi. Trestnan lähellä sijaitsevan Kleftsovan kylän 72-vuotias Maria Petrovna Suvorova, jolta sain 22 kuolinutkia, 16 häätutkia ja yhden rekryytti-itkun. Hänen kanssaan aloitin itkujen sanaston tutkimisen siten, että esitin hänelle laatimani listan sanoista ja hän sai sanoa, kuuluivatko ne sekä arkipuheeseen että itkuihin vai ainoastaan itkukieleen. Samalla oli hyvä testata, kuinka sanan merkityksen kuvaus irrallisena onnistuu kokeelta itkijältä. Ei mikään helppo tehtävä.

Toinen löytö oli Kljutsjevan lähistöllä sijaitsevan Subatsihan kylässä asuva 68-vuotias entinen kirkkoväärti Maria Filippovna Belova. Häneltä sain yhdeksän kuolinutkia, kaksi häätutkia ja yhden rekryytti-itkun. Päätin, että tulisin uudestaan tapaamaan ainakin näitä naisia. Muitakin hyviä itkijöitä toki tapasin, mutta nämä kaksi olivat paitsi laadullisesti hyvien itkujen esittäjiä myös yhteistyöhaluisia ja kykeneviä keskustelemaan itkentätavasta, itkujen sisällöstä ja riittäytävästä. Tästä huolimatta ei ole syy-

tä unohtaa, että haastattelemieni itkijöiden ja itkennästä tietävien henkilöiden lukumäärä oli moninkertainen verrattuna vuoden 1958 matkaan. Informanttiluettelossani on nelisenkymmentä nimeä 18 kylästä neljän rajonin alueelta.

Vuoden 1977 elokuulle suunniteltu matkani oli tarkoitettu alkuaan yhdessä Virtarantojen kanssa tehtäväksi, mutta se siirtyi siirtymistään, ja tein sen lopulta yksin joulukuussa 1977. Eräässä vaiheessa annoin Virtarannoille kirjallisesti joukon kysymyksiä pohdittavaksi, kun tapaavat itkutaitoisia. Kysymykset koskivat seuraavia seikkoja:

- Missä kulkee elävän itkuvirsiperinteen länsiraja?
- Mikä on venäläisten itkujen esiintymistapa ja mahdollinen vaikutus?
- Missä tilanteissa itkettiin?
- Häiden ja vainajaseremonioiden erot kylä kylältä?
- Miten hyvät itkijät osavat tuottaa itkusanoja ja sijoittaa niitä esimerkkilauseisiin?
- Mihin suuntiin naittiin, käytiin kalmoilla?

Loppukaneettina oli kehoitus: Jos löydätte itkijöitä, joita joku tai te itse olette jo itkittäneet, pyrkikää ihmeessä saamaan uudestaan samoja itkuja!

Tästä voi lukea keskeisen ongelman: itkuvirren variaation selvittämiseen tarvittaisiin eh-

dottomasti ns. tiheä aineisto, samalta itkijältä, samasta kylästä moneen kertaan samoista tai lähisukuisista aiheista esitettyjä itkuja. Edes itkijät itse eivät tiedosta, miten paljon he muuntelevat esittäessään samantapaista itkua jopa samasta henkilöstä. Tällaisia aineistoja ryhdyin tavoittelemaan keskittyessäni parhaisiin itkijöihin.

Toinen ongelma koski hää- ja kuolinseremonioiden pysyvyyttä. Sen tutkiminen oli pakko jättää vähemmälle jo siitä syystä, että vanhakantaisten häiden vietto oli lopetettu monin paikoin viimeistään 1950-luvulla. Haastattelemalla saaduista kuvauksista sai sen hämmäntävän vaikutelman, että tavat saattoivat naapurikyissäkin poiketa toisistaan varsin paljon.

Talvinen matka vuonna 1977 vei minut vielä yhdelle itkuvirren erinomaiselle säilymääalueelle, Spirovan rajoniin, jonka keskuspaikassa Kozlovalla asui yksi parhaista itkijöistäni Anna Andrejevna Sutjajeva, joka oli tuolloin 67-vuotias. Hän on tullut tutuksi Tverin ystäville Pertti Virtarannan saman teoksen ansiosta.

Hyvien itkijöiden ryhmän jäsenluku kasvoi neljään, kun tapasin Ruispuustalla, jonne muuten matkasin reellä, 69-vuotiaan Agrofenja Pavlovan Dobrahovalovan. Spirovan retki oli antoisa: nauhoitin seitsemässä

kylässä 18 itkijää ja kaitafilmaasin ja valokuvasin Arkadi Abo-linin hautajaisia Kozlovalla kolmen päivän ajan. Näistä hautajaisista on julkaistu kuvasarja englanninkielisessä teoksessa *The Great Bear* (1993).

Spirovasta jatkoin Lihoslaviin, jossa työskentelin kolme päivää Tolmatsussa, Matveissa, Luapotissa ja Prudovalla. Tolmatsussa asui erinomainen itkijä, 66-vuotias Maria Aleksejevna Beljajeva.

Viimeiset matkapäivät olivat kiireisiä: piti ehtiä Maksatihaan nauhoittamaan uudestaan jo kuultua Kleftsovan kylän Maria Petrovna Suvorovalta ja Subatsihan Maria Filippovna Belovalta ja parilta kolmelta muulta itkijältä. Ajan lyhydestä huolimatta saalis oli hyvä, sillä työmme oli jo rutinoitua. Vuoden 1977 matkan informanttiluettelossa on 36 nimeä kaikkiaan 14 kylästä ja kolmesta rajonista.

Kolmas tutkijaprofessori Kauteni kentätmatka osui sateiseen syyskuuhun vuonna 1978. Menin vielä yhteen uuteen rajoniin, Raameskiin, ja työskentelin pääasiassa Lossinassa ja Moissinassa käyden kolmessa päivässä lävitse 20 itkijää tai itkemisestä kertovaa naista. Tulokset eivät olleet huonoja mutta eivät järin inostaviakaan, vaikka kielelliset erot aina viehättävät.

Viimeinen etappi oli Spirova, jossa Sutjajevan ja Dobrahovalovan tapaaminen oli pääasia. Tulokset olivat kauttaaltaan varsin hyviä. Vuoden 1978 matkan informanttiluettelossa on 33 nimeä 10 kylästä. Kylien määrän pienentyminen selittyy osaksi siitä, että muista kylistä saapuneita on tullut merkityksi nauhoituspaikkakunnan nimiin.

Tarkoitus on, että pääosa aineistosta saadaan kansainvälisen tutkimuksen ulottuville. Koko Tverin Karjala saa siten ansaitun paikkansa maailman folkloristien mielisissä alueena, jossa perinteinen itkuvirsi säilyi pitempään kuin muualla ja usamalla taitajalla kuin muualla. Siinä missä Wienan ja Aunuksen mutkikkaat itkuseremoniat siirtyivät lopulta harvojen ammatti-itkijöiden käsiin, Tverin Karjalassa pidettiin naisen kunniasiana, että hän osasi itkeä oman lähisukulaisen hautajaisissa. Itkuperinne oli tässä suhteessa demokraattisempaa, todella kansan eikä spesialistien perinnettä. Vastaavasti ehkä erot hyvien ja vähemmän hyvien itkijöiden välillä olivat suuremmat.

Anna Andrejevna Sutjajeva, "kalmismaan runotar", vietti vanhuudenpäiviään Kozlovan kirkon lähellä. Kuva on vuodelta 1977. (KSS KRA/Pertti Virtaranta).